

«BIULETYN POLSKO-UKRAIŃSKI» (1932-1938) ПРО ПЕРШУ ПОЛІТИЧНУ ЕМІГРАЦІЮ В ЄВРОПІ

У статті проаналізовано розвідки Ярослава Дригинича, Єжи Яновича, Яна Рейхмана, Юзефа Лободовського та ін. Особливою вагою, на думку авторки, позначені концептуальні публікації «Pierwsza polityczna emigracja w Europie», «Polityka wolności» Я. Рейхмана та «Książka o hetmanie Orliku» Ю. Лободовського. Я. Рейхман називає українську еміграцію першою – в істотному значенні цього слова – політичною еміграцією в Європі. Пилип Орлик (а згодом його син Григорій) були не тільки її вождями, а й провісниками ідеї «прометеїзму».

Ключові слова: перша політична еміграція, мазепинці, Пилип Орлик, Григорій Орлик, ідея прометеїзму.

In the article examines the publications by Jarosław Dryhynycz, Jerzy Janowicz, Jan Rejchman, Józef Łobodowski, etc. According to author the conceptual articles «Pierwsza polityczna emigracja w Europie», «Polityka wolności» by J. Rejchman and «Książka o hetmanie Orliku» by Józef Łobodowski have the special significance. Jan Rejchman calls the Ukrainian emigration the first – in the important sense of the word – political emigration in Europe. Pylyp Orlyk as well as his son Hryhoriy were not only the leaders but also the forerunners of the Prometheism.

Key words: the first political emigration, «mazepynsi», Pylyp Orlyk, Hryhoriy Orlyk, the idea of the Prometheism.

W artykule przeanalizowano publikacje Jarosława Dryhynicza, Jerzego Janowicza, Jana Rejchmana, Józefa Łobodowskiego i in. Szczególne znaczenie, zdaniem autorki, mają konceptualne artykuły «Pierwsza polityczna emigracja w Europie», «Polityka wolności» J. Rejchmana, «Książka o hetmanie Orliku» J. Łobodowskiego. Jan Rejchman nazywa ukraińską emigrację pierwszą – w istotnym znaczeniu tego słowa – polityczną emigracją w Europie. Filip Orlik i jego syn Grzegorz Orlik byli nie tylko wodzami, ale też zwiastunami idei «prometeizmu».

Słowa kluczowe: pierwsza polityczna emigracja, «mazepińcy», Filip Orlyk, Hryhoriy Orlyk, idea prometeizmu.

Тему української еміграції у виданні «Biuletyn Polsko-Ukraiński» своєрідно започатковують три статті Я. Дригинича про Івана Мазепу. Так, у третій із них, заключній, наголошено, що дата 8 липня 1709 року (поразка під Полтавою) стала фатальною у своїх наслідках як для України, так і для Швеції та Польщі, бо відкрила «на-встіж браму азійському імперіалізму Москви, започаткованому Петром I» [5: 17, 166]¹. Окреслена дослідником схема шляху Мазепи – через Дніпро, Буг, через Очаків і до Бендер – не раз зринатиме в пам'яті Пилипа Орлика, і ці спогади він занотує у своєму діаріуші. Зазначимо, що першу його частину 1936 року видасть у Варшаві Ян Токаржевський.

«Biuletyn Polsko-Ukraiński» за вісім років функціонування не раз звертатиметься до проблеми першої української еміграції як першої політичної еміграції в Європі. Уважне вивчення дозволяє виокремити найважливіші публікації, якими вважаємо, окрім згаданих вже статей про Мазепу, такі (подаємо їх за часом появи): дві розвідки від 1934 року – «Z ideologii

politycznej pierwszej ukraińskiej emigracji» Єжи Яновича [10], «Pierwsza polityczna emigracja w Europie» Яна Рейхмана [14]. З 1937 року – стаття «Polityka wolności», підписана криптонімами J.R. [9]. І, врешті, не тільки підсумкова, а й концептуально визначальна розвідка «Książka o hetmanie Orliku» Юзефа Лободовського [11], яка розставляє історично-правдиві акценти.

Отож, Єжи Янович є, можна так твердити, автором постановки цієї проблеми на сторінках видання «Biuletyn Polsko-Ukraiński». Він наводить думку професора О. Лотоцького, який у статті «Ukraińska Myśl Polityczna» в номері 1-2/9-10 «Wschodu» слушно наголосив, що з поразкою Мазепи українська політична думка не загинула, а тривала й розвивалася на еміграції. Цей своєчасний акцент як О. Лотоцького, так і Є. Яновича спричинений негачією з боку відомого польського публіциста Станіслава Лося² – очевидної реальності того, що не тільки в лоні Речі Посполитої, а й на переломі XVII–XVIII століть жила й розвивалася українська державницька свідомість. Вона жила, підкреслює Янович, в умах першого еміграційного уряду, створеного

¹ Про Мазепу Ярослав Дригинич пише, що він, однак, «зажди переможець, великий і дивний чоловік, який поєднав у собі діаметрально протилежні людські риси – скептицизм і поезію, макіавелізм – і простолінійну ідейність, лицарство – але й хвилини слабкості» [5: 17, 166].

² Єжи Янович тут апелює до статті Станіслава Лося у виданні «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1934. – Nr 26.

Пилипом Орликом: гетьман звертався до усіх європейських дворів, висилав своїх спеціальних емісарів, які становили собою «мовби дипломатично-розвідувальну службу першого еміграційного українського уряду» [10, 5]. До тих емісарів Янович відносить Мировича, Нахимовського та Герцика, з останнім же пов'язує дуже промовистий епізод: у 1719 році Герцик, про що пише в щоденнику П. Орлик, прибув до Варшави, де тогочасний російський амбасадор Долгорукий, керуючи розгалуженою шпигунською мережею, ув'язнив Герцика та вивіз його до Росії. Згодом, у 1730 р., Пилип Орлик зі слів сина Григорія запише в діаріуші про ті зміни, які відбудуться в Росії з його родичем Герциком, а в статті Єжи Яновича від 1934 року наголошено: «Не треба додавати, як подібні методи живо нагадують способи, якими послуговуються (двома століттями пізніше) дипломатичні посланці – спадкоємці Петра I. Дипломатична Г.П.У. (в оригіналі – «G.P.U.) має давню традицію» [10, 5].

Найважливішим же в цитованій тут розвідці Єжи Яновича нам бачиться його висновок про те, що всі неймовірні зусилля Пилипа Орлика – то єдина нитка старань для пробудження в Європі зацікавлення долею України³ [10, 6]. Його метою була незалежність України. Цей висновок у наш час потвердить, попри прискіпливість та часом необ'єктивність, і Даниель Бовуа у своїй критичній розвідці про діаріуш П. Орлика: «Абстрагуючись від такої гри масок, яка коливається – як шекспірівська драма – між величним і мізерним чи дріб'язковим [...], ми запам'ятаємо, зокрема, спосіб, завдяки якому національна ідея утвердилася і дивно розвивалася» [1, 345].

Безсумнівно, ці, – із загалу невиокремлені, – статті на сторінках тижневика «Biuletyn Polsko-Ukraiński» спричинилися до появи вочевидь центральної, на перших шпальтах поданої, розвідки Яна Рейхмана «Перша політична еміграція в Європі». Імовірно, саме Ян Рейхман у статті від 25 лютого 1934 року називає українську еміграцію першою – в істотному значенні цього слова – політичною еміграцією в Європі [14, 1-2]. Цю дефініцію автор виважено обґрунтовує, порівнюючи українську еміграцію, «вождем якої був найперше Пилип, а потім Григорій Орлик», із еміграцією Стюартів в Англії. Акції англійської еміграції, доводить

³ Ту політику П. Орлика, наголошує Янович, не можна міряти міркою держав із довготривалою традицією: на карб браку такого досвіду та вміння треба покласти чимало недомогань тієї української еміграційної дипломатії.

дослідник, опиралися на династичних моментах, бо ж відстоювали права до корони однієї особи, які були узурповані іншою особою, і то була акція на ґрунті суперництва за трон і – на що особливо наголошує автор – «без глибокого суспільного змісту». Натомість акція батька й сина Орликів, не підносячи нічиїх прав до гетьманату чи, як сказано, «корони української», підносила право козацького народу до вольності, тим самим апелювала до якогось права, яке ще не було сформульоване, а яке тільки «мав нести вік XIX і вік XX із правом «самостановлення народів» [14, 2].

Ян Рейхман робить висновок, що українська політична думка випередила те право, бо ж знайшла вираз у виплеканій на чужині «політичній ідеології першої політичної еміграції», яка є властиво першою, як названо тут, «народово-політичною» еміграцією у Європі. Адже Григорій Орлик у меморандумі до французького уряду від 3 грудня 1731 року підкреслює, що його батько є «правом обраний вождь козацького народу». Немає, отже, акцентує ще раз «Biuletyn Polsko-Ukraiński», жодних прав династичних, гетьманських чи персональних, а є тільки права козацького народу.

Імператив Яна Рейхмана ступенево обґрунтовується. Так, ідеологія першої української еміграції опирається на свідомість, що попри вигнання, ті права, які були усталені в Бендерах, для Січі й надалі мають чинність, а саме: закон про те, що право вибору гетьмана не може бути успадковане, а залежить від вибору, від волі «народу козацького». До політичної ідеології належать і погляди Пилипа Орлика на закордонну політику і на завдання, які висувала складна реальність.

Григорій Орлик, за переконанням Яна Рейхмана, був одним із найперших, хто швидко зорієнтувався в генеральних та постійних лініях російської політики. Автор посилається на меморандум Григорія Орлика до французького уряду, в якому молодий дипломат переконує, що Росія буде прямувати до опанування Балтійським, Чорним та Каспійським морями, підкоряти сусідні країни. Ян Рейхман хоча й критично ставиться до щойно тоді надрукованої книжки Ілька Борщака «Великий мазепинець Григір Орлик, генерал-поручик Людовіка XV», але посилається саме на залучений у цій книжці меморандум до міністра Флері в 1737 році [14, 2], з якого впливає, що завданням України є стримування російського імперіалізму. Зупиняємося так детально на аналізові

розвідки Яна Рейхмана, бо ж саме в ній – думка про те, що вже в першій половині XVIII століття ця теза – «мов ластівка, яка звістує заникання абсолютно-імперіалістичної ідеології», а що особливо знаменно – «відблиск» нових часів, стома роками пізніше «укоронованих» весною народів, нових ідей, які зазвучать згодом у «Trybunie Ludów» А. Міцкевича [14, 2].

У статті Я. Рейхмана, гідній, як на нашу думку, перекладу та уважного прочитання, актуалізується низка проблем. Так, автор підкреслює, що Григорій Орлик «досконало здавав собі справу, що сама Україна не повстримає московського напорю, що конечною є допомога Україні». [...] Польщі Григорій Орлик називав вигоди, які впливали із постановня незалежної України. Ханові витлумачував, що свободи, які Москва дає козакам, мають тільки видимість, а насправді обтяжують козаків, які є під пануванням хана. Усім намагався довести, що козаки готові до боротьби – треба лише, щоб Європа їм допомогла. Широкий горизонт Григорія Орлика, як доводиться в цій праці, обіймав не тільки держави⁴, а і окремі народи⁵. Більше того, Орлик сягає ще далі, розмірковує не тільки про антиросійський блок, а й про блок загрожених держав чи народів проти блоку імперіалістичних держав.

«Політичні лінії є сталими вартостями. Історія повторюється. Думки Григорія Орлика мали свою вартість не тільки щодо тодішніх часів; незважаючи на зміни політичної ситуації, не раз іще концепції державних мужів будуть звертатися до глибоких і прогностичних думок Григорія Орлика, забутого провісника ідеї «прометеїзму» понад 200-літньої давності. То є тільки доказом проникливості та політичної зрілості Григорія Орлика та його оточення, доказом глибокого охоплення проблем тією першою українською еміграцією і першою політичною еміграцією в Європі» [14, 3].

До повторення визначальних ідей Григорія Орлика, які «позначені великим політичним розумом», у 1937 р. звертається автор, який окреслює себе криптонімами «J.R.» Цілком може бути, що це знову ж таки блискучий Ян Рейхман. У статті «Polityka wolności» [9] автор кореспондує із тезами розвідки «Перша політична еміграція в Європі» Яна Рейхмана, розгортає її, при цьому ще більше увиразнюючи

історичну роль Г. Орлика – не випадково ж бо його портрет подається на сторінці 38 (до речі, такий самий портрет Григорія Орлика ілюструє і статтю Яна Рейхмана [14, 2]).

Отож, трьома роками пізніше, в 1937 році, в розвідці «Політика свободи», автор виступає, можна сказати, із заявою про те, що тогочасні польські політики не зуміли свого часу надати ширших концепцій антиімперіальній лінії, а вчинив те «українець, але тісно з Польщею пов'язаний, Григорій Орлик», бо вказав на потребу об'єднання («sprzymierzenia») не тільки держав, але й народів, які борються з Росією, перш за все українських козаків і навіть дагестанських татар та калмиків: Г. Орлик прагнув надати такому союзові «характер боротьби двох ідеологій: московської абсолютноімперіальної – із демократією, репрезентованою через волелюбну ідеологію козаків (з вільним вибором гетьмана), через польську демократію чи шведські вольності» [9, 37].

Ідеї Г. Орлика, наголошує автор, значно випередили ідеї, які постали пізніше, після французької революції. І хоча вони не знайшли практичного застосування, але ідеї Г. Орлика щодо зближення усіх загрожених Росією мусили набирати щоразу більшої сили. «Konfederacja Polska, pierwszy antyrosyjski odruch polski, znalazła sprzymierzenia w Tatarach krymskich krymskich braterstwo broni polskotatarskie znalazło uwiecznienie na niebyłajakich kartach, bo «Beniowskiego» Słowackiego. I nie ma może bardziej wzruszającego dokumentu jak ów zapomniany traktat Konfederacji z chanem krymskim (z 1768 r.)...» [9, 37]

Отож, Григорій Орлик як провісник ідей прометеїзму – це провідна думка статей про нього – кореспондує із багатьма іншими, наснаженими духом прометеїзму працями на сторінках видання в цілому. Так, у 1938 році привертають увагу відразу кілька розвідок із промовистими заголовками: «Realizm a prometeizm» [4]. «J. Piłsudski a idee prometejskie» [2], «Z prasy prometejskiej» [13], «Egzamin prometeizmu» [3].

І, врешті, звернімося до підсумкової розвідки Юзефа Лободовського, яка безперечно не є звичайною рецензією на щойно видану Українським науковим інститутом у Варшаві книжку Б. Крупницького про гетьмана Пилипа Орлика («Гетьман Пилип Орлик (1672-1742). Огляд його політичної діяльності». *Ukraiński Instytut Naukowy, sekcja historyczna*).

⁴ Так, про Персію Григорій Орлик писав у меморіалі до французького міністра закордонних справ від 1746 року.

⁵ Тут Ян Рейхман має на увазі ногайців, дагестанських татар, калмиків, про яких Григорій Орлик писав у меморіалі до Флері від 18 листопада 1734 року, вказуючи, що їх також варто змобілізувати проти російської експансії.

Юзеф Лободовський, прискіпливо аналізуючи книжку Б. Крупницького, називає постать гетьмана Пилипа Орлика «однією з найцікавіших в історії України не тільки з уваги на переломний час, в якому розгорнув свою діяльність, але також із огляду на політичне спрямування, яке він їй надав» [11, 245]. Рецензуючи щойно видану монографію, Ю. Лободовський наголошує, що то є праця про чоловіка, який сьогодні, з перспективи часу, виростає на великого державного мужа («męża stanu») і проникливого дипломата» [11, 245].

За переконанням Лободовського, саме Пилип Орлик чи не «першим зрозумів, що боротьба з імперіалістичною Росією повинна витікати із волелюбних прагнень підкорених народів, об'єднаних спільним фронтом, і ціле життя над його створенням працював». Автор досліджує витоки «політичного полонофільства» Пилипа Орлика. Так, саме Польщу гетьман уважав нейтральним союзником того фронту, саме Польща як найбільш загрожена з боку Москви є зацікавлена в побороженні імперіальної потуги.

«Zrozumienie roli, która w walce z Rosją miała odegrać wszystkie narody podbite, względnie tylko zagrożone przez podbój, upoważnia do nazwania Orlika politycznym prekursorem idei prometejskiej, W plastycznym uwypukleniu tej strony działalności ukraińskiego hetmana leży duża wartość omawianego dzieła i jego niepospolita aktualność» [11, 245-246].

Суголосно критичним судженням Яна Рейхмана окреслюється і думка Лободовського про те, що Польща, як найголовніший союзник, якому у тій боротьбі випадала б найголовніша роль, на той час до такої боротьби стати не могла і взагалі тієї ролі не розуміла⁶. Кількадесятьма роками пізніше, продовжує далі Ю. Лободовський, коли здобутки й реформи Петра I були зміцнені працею катерининського періоду, коли Туреччина поринала щоразу глибше і рішучіше в прірву анархії та безсилля, коли рештки незалежності України були піддані ліквідації – змонтування такого антимосковського фронту, про який мріяв Орлик, стало справою незмірно важкою, хоча іще не неможливою.

Той важливий період, коли ще можна було б запобігти нарощуванню Московської потуги, Лободовський називає (стосовно Польщі)

ніччю «глибокої саської темноти і політичної бездумності», ніч, яка загаломі шляхти казала шукати партнерів посеред народів, котрі жили якнайдалі від Польщі і не мали з нею «żadnych zażebień i wspólnych interesów. Całozyciowy trud hetmana Orlika i jego polonofilstwo było w tych warunkach z góry skazane na niepowodzenie. Jego koncepcja była słuszna, ale tylko w zasadzie. Rzeczywistości bowiem nie było żadnych danych, aby idea, która przyświecała polityce i zabiegom dyplomatycznym Orlika, stała się własnością narodu polskiego. Historia tego okresu to wymowna lekcja udzielona Polsce przez wypadki polityczne. I jednocześnie ostrzeżenie na przyszłość. Dziś sytuacja pod pewnymi względami nie odbiega od początku wieku XVIII», – так прогностично остерігав Лободовський у червні 1938. І хоча, як він писав, ми нині далекі від анархії та безсилля саських часів, але противник є сильніший ніж колись. Зрозуміння цих безперечних правд, які наказували гетьманові Орликові шукати підтримки перш за все в Польщі, важко й сьогодні сподіватися від суспільства.

Висновок Лободовського чіткий: монографія Б. Крупницького про Орлика, оперта на багатий й ретельний історичний матеріал, є чимось значно більшим, аніж просто монографічна розвідка, ніж звичайний нарис політичної діяльності гетьмана. Бо ж український історик дає читачеві пластичний образ зростаючої потуги російського імперіалізму. Указує на явні та приховані шляхи, якими прямували творці імперії. Окреслює методи, якими послуговувалися у боротьбі з усім, що ставало на дорозі. Коли читаємо про небезпеку, яка постійно загрожувала Орликові з боку агентів Петра I, про замах на нього, аналогії із сьогоdnішнім днем виникають самі по собі. «Stąd też praca *par excellence* historyczna, zawiera mnóstwo materiału politycznego. Jest nieocenionym przyczynkiem do poznania istoty imperializmu moskiewskiego, zawsze takiego samego, przed wiekami, jak i dziś. Farty i procesy historyczne w niej uwydatnione mają swoja jaskrawą i wciąż jeszcze aktualna wymowę. Jeśli kiedykolwiek aforyzm o «historii, nauczyciele narodów» był słuszny, to przede wszystkim w tym wypadku» [11, 246].

Таким чином, «Biuletyn Polsko-Ukraiński» задокументував той факт, що саме в Польщі дослідниками Українського наукового інституту, в роки виходу бюлетеня, зроблено своєрідний прорив у вивченні проблеми української еміграції, передусім у дослідженні життя та діяльнос-

⁶ «Rzeczpospolita miała wtedy dosłownie ostatnią szansę uratowania nie tylko swojej niezależności politycznej, ale nawet odbudowania decydującej roli na wschodzie Europy. Potęga rosyjska nie była jeszcze na tyle ugruntowana, aby energiczna akcja wspólnymi siłami doprowadzona nie miała szans pełnego powodzenia» [11, 246].

ті Пилипа Орлика (Б. Крупницький), а також у прочитанні з оригіналу і виданні початкової частини його щоденника (Ян Токаржевський).

Знаменним, хоча й природним, логічним бачиться інтерес до всього, що пов'язано з Мазепою та мазепинцями. Інтерес до цього етапу української історії розгортається в широкому діапазоні, наприклад, від розлогого матеріалу про Мазепу в трьох номерах видання [5] і до підписаної криптонімами інформації про відзначення 250-ліття гетьманства Івана Мазепи [15]. Доповідь на відзначенні події виголосив Ярослав Дригинич, наголосивши, що Мазепа є символом не тільки своєї епохи, а й символом тих 250 років, які минули від часу, коли гетьманська булава була йому вручена. Пильний інтерес до проблем української історії поєднується із пошануванням високомистецьких художніх творів, крізь які та історія промовляє до читача. Маємо на увазі те, що видавці бюлетеня намагалися тримати в полі зору найвизначніші давньоукраїнські твори та їх відгомін на польському ґрунті, переклади, дослідження (наприклад, фрагмент переспіву С. Гординського «Слово о полку Ігоревім» у перекладі польською, який здійснив К. Думанський [8], стаття Генрика Улашина «O polskich tłumaczeniach «Słowa o pułku Igora» [16]⁷) або ж силуетки давньоукраїнських письменників (як, приміром, розвідка З. Мазура про Сковороду [12]), а не лише сучасних Є. Маланюка, Н. Лівницької-Холодної, П. Тичини та ін.

У контексті сказаного на особливу увагу заслуговує історія постанови та діяльності Києво-Могилянської академії, висвітлена в статті Анатолія Дублянського [6]. Цей автор дуже своєчасно порушив і таку тему, як образ України у відгуках західноєвропейських мандрівників у другій половині XVIII ст. [7] і прийшов до висновку: «Навіть у часи, коли український народ перебував у цілковитій російській неволі, культура україн-

ських мас перевищувала культуру московського люду. То було результатом української культури, яка панувала в Україні у XVII та XVIII століттях. Та культура спричинилася до того, що навіть у часі втрати автономії ожила стара велика традиція, настало відродження України» [7, 209].

Саме на сторінках видання «Biuletyn Polsko-Ukraiński» від розвідки до розвідки вимальовується і чи не вперше стає чіткою, виразною дефініція української еміграції. Єжи Янович досліджує політичну ідеологію першої української еміграції, а вже Ян Рейхман⁸ доказово характеризує її як першу політичну еміграцію у Європі, увиразнює зерна прометеїзму, які проростуть двома століттями згодом. Показовим видається і те, що пізніша в часі (аніж дві розвідки про Григорія Орлика) стаття Юзефа Лободовського про Пилипа Орлика увиразнює думку про гетьмана-емігранта як першого провісника прометеїзму. За переконанням Лободовського, це властиво Пилип Орлик не припиняв спроб створення антимосковської коаліції, шукав союзників у межах імперії і поза нею. Нав'язав контакт із Кримом, якому дедалі більше знаки давався хід Москви до Чорного та Азовського морів, це П. Орлик установив відносини із Кубанською ордою ногайців, намагався використати незадоволення донських козаків, сягав аж до Волги, де культурно сильні, з незатертою пам'яттю про свою минулу славу казанські татари були в його очах природними союзниками України [11, 245].

Юзеф Лободовський підводить певну риску під усіма попередніми розвідками, а володіючи напрацьованим уже науково-дослідним матеріалом (такими, наприклад, як монографія Б. Крупницького, розвідки І. Борщака, а також і багажем попередніх видань бюлетеня), накреслює візію нового бачення, а що найголовніше – необхідності вивчення успіхів та прорахунків першої політичної еміграції в Європі.

7 Г. Улашин згадує всі переклади «Слова о полку Ігоревім»: Августа Бельовського (1833 р.), Юліана Тувіма (1928 р.), Богдана Лепкого (1905 р.), Ципріяна Гудебського (1805 р. (?)), єпископа Адама Красіцького (1856 р.). Стверджує, що найкращий переклад здійснив Тувім, найслабший – Гудебський, адже перекладав не з оригіналу, а з перекладу, наймовірніше, французького [16, 335]. Генрик Улашин є також автором статті «Wpływy «Słowa o pułku Igora» w poezji polskiej» («Pamiętnik Literacki». – Т. XXIII. – S. 469-472). Міцкевич про «Слово о полку Ігоревім» говорить у своїх XIV і XV лекціях від 12 та 16 лютого 1841 р. (Міцкевич уважав «Слово о полку Ігоревім» «za najcharakterystyczniejszy dla poezji ukraińskiej utwor literacki»). На думку Г. Улашина, приписування цієї думки Міцкевичу необґрунтоване – «niebawem, prawdopodobnie, napiszę o tym wszystkim obszerniej» [16, 336]).

8 Через науково-виважений, критичний підхід Я. Рейхмана до праці Ілька Борщака вирафінується порівняльний, високоінтелектуальний дискурс праць «Перша політична еміграція в Європі» та «Політика свободи».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнання до українського міфу // Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 8/9. – Том 11/12. – Київ – Нью-Йорк 2004.
2. B.W. J. Piłsudski a idee prometejskie // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1938. – Nr 20(259). – S. 209-211.
3. Dańko M (Genewa). Egzamin prometeizmu // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1938. – Nr 45(284). – S. 485-486.
4. Dańko M (Genewa). Realizm a prometeizm // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1938. – Nr 16(255). – S. 168-169.
5. Dryhynycz J. Iwan Mazepa // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – Nr 15(154). – S. 145-147. – Nr 16 (155). – S. 154-157. – Nr 17(156). – S. 164-166.
6. Dublański A. Akademia Kijowsko-Mohylańska // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1937. – Nr 15(206). – S. 165-167.
7. Dublański A. Zachodnio-europejscy podróżnicy o Ukrainie w drugiej połowie XVIII i pierwszej połowie XIX wieków // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1937. – Nr 19(210). – S. 207-209.
8. Hordynskij S. Słowo o półku Ihora // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1936. – Nr 19(158). – S. 141.
9. J.R. Polityka wolności // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1937. – Nr 4(195). – S. 37-39.
10. Janowicz J. Z ideologii politycznej pierwszej ukraińskiej emigracji // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1934. – Nr 3(38). – S. 4-6.
11. Łobodowski J. Książka o hetmanie Orliku // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1938. – Nr 23(262). – S. 245-246.
12. Mazur Z. Grzegorz Skoworoda // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1933. – Nr 32. (10 grudnia 1933 r.). – S. 1-3.
13. N.J. Z prasy prometejskiej // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1938. – Nr 25(264). – S. 269-271.
14. Reychman J. Pierwsza polityczna emigracja w Europie // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1934. – Nr 8(43). – S. 1-3.
15. S.C. 250-lecie hetmaństwa I. Mazepy // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1937. – Nr 48(239). – S. 543.
16. Ułaszyn H. O polskich tłumaczeniach «Słowa o pułku Igora» // «Biuletyn Polsko-Ukraiński». – 1938. – Nr 31(270). – S. 335-336.